

MAMLAKATIMIZ HUDUDIDA QADIMGI DAVR NOMODDIY MADANIY MEROSI – AN’ANA, MAROSIM, QADRIYATLARNING VUJUDGA KELISHI

Qosimjonova Nodirabegim Farxodjon qizi

Farg’ona davlat universiteti

Tarix fakulteti 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8162106>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-July 2023 yil

Ma’qullandi: 15-July 2023 yil

Nashr qilindi: 19-July 2023 yil

KEY WORDS

Persepol saroyi, «Avesto», Antik davr, diniy dunyoqarash, Kushonlar davri, Ioniy va Korinf uslublari

ABSTRACT

Ushbu maqolada yurtimiz hududidagi madaniyat hamda nomoddiy madaniy meros uchqunlarining paydo bo'lishi va ularning sabablari xususida so'z boradi. Nomoddiy madaniy meros – insonning, xalqning, millatning o'zligi demakdir. Persepol saroyidagi tosh qabrlarga bitilgan rasmlar, Naqshi Rostam darasidagi shoh Doro qabriga bitilgan bezakli tasvirlar, «Avesto», qadimgi yunon, rim va xitoy mualliflarining asarlarida hozirgi markaziy osiyoliklarning moddiy va ma'naviy madaniyati haqidagi muayyan ma'lumotlar berilgan. Hozirgi o'zbek xalqining qadimgi davr madaniyati Markaziy Osiyoda yashovchi boshqa xalqlar madaniyati bilan chambarchas bog'liq holda ravnaq topgan. Eramizdan avvalgi III asrdan to Kushonlar davrigacha bo'lgan uzoq davr davomida qadimgi Baqtriya madaniyatining rivoji bevosita ellinistik madaniyat ta'siri ostida tadrijiy ravishda rivojlangan. Shu boisdan ham Baqtriyada ellinistik san'at namunalari yetuk darajaga ko'tarilgan.

Ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi, shahar-qal'alarning paydo bo'lishi, yirik sug'orish va mudofaa inshootlarining qurilishi, siyosiy tashkilotlar davlatlarning tarkib topishiga zamin yaratib beradi. Qadimgi fors va yunon manbalari eramizdan avvalgi VIII - VII asrlarda hozirgi Markaziy Osiyo hududida Baqtriya va Xorazm singari quldorlik davlatlari paydo bo'lganligi haqida xabar beradi. Persepol saroyidagi tosh qabrlarga bitilgan rasmlar, Naqshi Rostam darasidagi shoh Doro qabriga bitilgan bezakli tasvirlar, «Avesto», qadimgi yunon, rim va xitoy mualliflarining asarlarida hozirgi markaziy osiyoliklarning moddiy va ma'naviy madaniyati haqidagi muayyan ma'lumotlar berilgan. Hozirgi o'zbek xalqining qadimgi davr madaniyati Markaziy Osiyoda yashovchi boshqa xalqlar madaniyati bilan chambarchas bog'liq holda ravnaq topgan. Milliy madaniyatimizning rivojlanish jarayoniga e'tibor bersak, xalqimiz milliy ongining rivoji va umuminsoniy madaniyatlarning o'zaro ta'siri ostida ro'y berganligini ko'ramiz. Markaziy Osiyo xalqlari madaniyati rivojida «Buyuk ipak yo'li»ning roli benihoya katta bo'lgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Eramizdan avvalgi II ming yillikning oxiri va 1 ming yillikning boshlariga kelib, O'rta Osiyoda Baqtriya, So'g'diyona va Xorazm kabi madaniy jihatdan rivojlangan davlatlar paydo bo'ldi. Mazkur davlatlarning qadimgi davr madaniy taraqqiyoti boshqa bir qator xalqlar: Eron, Xitoy va Hind madaniyatlarining ta'siri ostida ro'y bergan. Masalan, tahminan eramizdan avvalgi 1 ming yillik o'rtalariga kelib Baqtriya Hindiston bilan bo'ladigan savdo-sotiqning asosiy markaziga aylandi. Olib borilgan arxeologik qazishmalar hamda qadimgi yunon va xitoy tarixchilarining asarlari qadimgi Xorazm madaniyati yuksak darajada rivojlanganligini ko'rsatadi. Qadimgi Xorazm davlatining yuksak madaniy taraqqiyotga erishishida bir tomondan, Yaqin Sharq, Xitoy va Shimoliy Hindiston bilan, ikkinchi tomondan, Sharqiy va Janubiy Yevropa (ko'proq Volga daryosi bo'ylari) xalqlari bilan olib borgan madaniy-iqtisodiy aloqalari muhim rol o'ynagan. Qadimgi Xorazm hukmdorlari mamlakatning iqtisodiy-madaniy jihatdan yuksalishi uchun ko'plab tadbirlarni: tangalar zarb qilish, boshqa davlatlar bilan savdo-sotiqni rivojlantirish, suG'orma dehqonchilikni kengaytirish ishlarini olib borganlar¹. Mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti ko'plab shaharlar, qal'alar, qasrlar va istehkomlar qurilishida o'z aksini topgan.

Ko'hna xarobalarni tekshirish bu o'lkada yirik suv inshootlari, qal'alar, ko'plab karvonsaroylar mavjud bo'lganligini, shaharlarda hunarmandchilik va savdo-sotiq gurkirab rivojlanganligini ko'rsatadi. Qadimgi Xorazm ma'naviy madaniyatining qay darajada rivojlanganligini Xorazm yozuvi va diniy dunyoqarashning mavjud bo'lganligidan, bu vohada hozirgi kunimizgacha saqlanib kelinayotgan xalq o'G'zaki ijodi: afsonalar, rivoyatlar, doston va qo'shiqlardan ham bilsak bo'ladi. Firdavsiyning «Shohnoma» dostonida «Avesto»da tilga olingan dastlabki Xorazm sulolasining asoschisi Siyovush haqida so'z yuritiladi.

NATIJA

Arxeologik qazishmalar natijasida topilgan buyum va bezaklarda ko'p uchraydigan afsonaviy tasvirlar, ayrim xudolarning timsollarini ifodalovchi haykal va rasmlar uzoq o'tmishdagi xorazmliklarning diniy e'tiqodlari, urf-odatlariga haqida mulohaza yuritishga imkon beradi. Har xil idishlar, xanjar va pichoq dastalari, bilaguzuk va isirG'alar, to'G'naG'ich va to'qalarga yasalgan echki va qo'ylar, qanotli qo'chqorsimon yoki otsimon maxluqlar, yarimodam, yarimilon, bo'ri yoki sher shaklidagi afsonaviy obraz (timsollar) tamG'a va muhrlardagi har xil qush va hayvonlarning tasviri oddiy san'at namunasi bo'libgina qolmay, balki ilk diniy e'tiqod buyumlari va diniy tasavvurlar mahsulidir. Qadimgi Xorazm yozuvining dastlabki namunasi ilk bor S.P.Tolstov rahbarligidagi ekspeditsiyaning Qo'yqirilganqal'ada olib borgan tekshiruv natijasida topilgan edi². Eroncha «Aspabarak» yoki «Aspabadak» («Otda ketayotgan») so'zi xumcha chanbaragi ostiga yozib qo'yilgan. Bundan tashqari yana xumcha va ayolni tasvirlovchi haykalchanning orqa tomoniga yozilgan boshqa yozuvlar ham topilgan. Bu yozuvni S.P.Tolstov "O'rta Osiyodan topilgan yozuvlar ichidagi eng qadimiysidir", — degan edi. Arablar bosqinchiligi natijasida qadimgi Xorazm tilida yozilgan asarlar, arxiv

¹ Jabborov I. O'zbek xalq etnografiyasi. T.1994, 57-bet.

² Usmon Qoraboyev, G'ayrat Soatov. O'zbekiston madaniyati. «Tafakkur-Bo'stoni» Toshkent- 2011, 31-35-betlar

hujjatlari yo'q bo'lib ketgan. Beruniy ta'kidlaganidek, Xorazm yozuvi teri, yoG'och, sopol, metall, tangalarga tushirilgan. Xullas, Qadimgi Xorazm yozuvi Oromiy yozuvining eng dastlabki an'analarini saqlab qolgan yozuv bo'lgan.

MUHOKAMA

Antik davrda madaniy-iqtisodiy jihatdan yuksalgan davlatlardan biri Baqtriya davlati hisoblangan. Baqtriya mustaqil davlat sifatida o'z tasarrufiga hozirgi O'zbekistonning Surxondaryo viloyati, Turkmanistonning sharqiy qismi, Tojikiston Respublikasining Amudaryo bo'ylari hamda Shimoliy Afg'oniston yerlarini qamrab olgan. Yunon-Baqtriya davlati davridagi madaniyat ellinizm va mahalliy xalq madaniyatining o'ziga xos, ya'ni iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy hayot va mafkurada ellinizm va mahalliy xalq madaniyatlarining uyg'unlashuvi tarzida ro'y bergan. Mahalliy badiiy uslub natijasida yaratilgan buyumlar: oltin va kumush kosa, lagan, medalonlarga turli xil afsonalar, marosimlar, bayramlarning elementlari, xudolar, o'simlik va hayvonlar tasviri tushirilgan. Xudolardan Anaxita va Mitra, olma ushlab turgan ona va chavandoz haykallari yaratilgan. Yunon-Baqtriya davlati hududida hukmron til - yunon tili, tarixi, adabiyoti va madaniyatini o'rgatishga mo'ljallangan va uni targ'ib qiluvchi ko'plab maktablar, gimnaziyalar, teatrlar, kutubxonalar tashkil etilgan. Ellinizm madaniyatining, shu jumladan, Yunon-Baqtriya davlatchiligi va madaniyatining rivojlanishida o'sha davr yunon-baqtriyaliklar dinlarining sintezlashuvi muhim rol o'ynagan. Ikkala xalq e'tiqod qilgan xudolarning tangalar va ibodatxonalarni bezab turuvchi suratlari hamda haykallar va boshqalarda birgalikda tasvirlanishi yunon madaniyatining hukmronlikni butunlay o'z ixtiyoriga olmaganligini ko'rsatadi. Masalan, arxitekturadagi yunoncha Ioniy va Korinf uslublaridagi ustunlardan foydalanish bilan birga ustunlarning muqaddas qismida qadimgi baqtriyaliklar, skif va yunonlar afsonalarida uchrab turadigan hayvon va odamlar qiyofasidagi ma'bud va ma'budalar qiyofasining ishlatilishi bu fikrimizning dalilidir.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, eramizdan avvalgi III asrdan to Kushonlar davrigacha bo'lgan uzoq davr davomida qadimgi Baqtriya madaniyatining rivoji bevosita ellinistik madaniyat ta'siri ostida tadrijiy ravishda rivojlangan. Shu boisdan ham Baqtriyada ellinistik san'at namunalari yetuk darajaga ko'tarilgan. Yunon-Baqtriya davlatida nafaqat arxitektura, haykaltaroshlik va tasviriy san'at taraqqiy etgan, balki teatr va musiqa san'atlari ham ancha rivojlangan. Bunga misol tariqasida Baqtriya hududidagi Oyxonum shahri xarobalari tagidan topilgan bir nechta teatr qoldiqlarini ko'rsatish mumkin. Bu teatrlarda yunonlar tragediyalari sahnalashtirilgan. Mahalliy aholiga tushunarli bo'lishi uchun tragediyalar namoyishida ko'proq «maskars» (niqob) va «mim» (so'zsiz harakat) uslublaridan foydalanganlar. Raqs, ko'zbo'yamachilik, masxarabozlik, akrobatik harakatlar va musiqa spektakllarning muhim elementlari hisoblangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. - T, 1998

2. Abduxaliqov S. Madaniyat tarixi va uning masalasi. - T.: Fan, 1992
3. «Avesto» va uning insoniyat taraqqiyotidagi o'rni. - Toshkent-Urganch, 2001
4. Ashirov A. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari. - T.: A. Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2007
5. Usmon Qoraboyev, G'ayrat Soatov. O'zbekiston madaniyati. «Tafakkur Bo'stoni» Toshkent-2011, 31-35-betlar
6. Shermuxamedov S, Ochildiyev A. Madaniyat va sivilizatsiya. — FarG'ona, 2000.
7. История Узбекистана в источниках. — Т.: Фан, 1984.
8. Косвен И. Очерки истории первобытной культуры. - М, 1957.

